

Indledning

Det første, man lægger mærke til, når man ser på retten i de østeuropæiske lande, er *rettens ineffektivitet*.

Love og andre retsfor skrifter har været ukendte og upublicerede, partibeslutninger har i praksis haft forrang for den retlige afgørelse (= den rette afgørelse?), forsvareren har i realiteten ikke kunnet få en anklaget frifundet, når først anklagemyndigheden havde besluttet sig osv. I det hele taget har det været svært at få "ret".

Set med bagklogskabens øjne er det ikke så mærkeligt. For det første er det oplagt, hvis retten betragtes som den normative side af økonomien, hvilket kan gøres i hvert fald på civilrettens område.

Men videre er det ikke så underligt, at retten ikke har fungeret, når man ikke har taget den alvorligt, taget den på ordet så at sige. Den østeuropæiske retsteori og -praksis har i høj grad været præget af en rets nihilisme, der havde sit ideologiske højdepunkt i Sovjetunionen i 20'erne, men som går tidligere tilbage i Ruslands historie (se Hans Liljesons artikel).

Det, der kan få én til at undres, er ikke så meget, at retten ikke har fungeret - hvilket kan forekomme oplagt, når retten kun er betragtet som noget uvæsentligt, noget rent instrumentelt - men snarere at man overhovedet ville have en ret. Hvorfor blev den ikke helt afskaffet, som det f.eks. blev foreslået af Pasjukanis i 20'erne.

Hvorfor skulle man have en ret, når man ikke ønskede det, ikke troede på den og intet gjorde for at effektuere den.

Var det fordi Stalin med sin forfatning af 1936 ønskede genindførelse af orden, ligesom Napoleon indførte borgerlig orden efter det borgerlige revolutionskaos eller var retten blot ren reklame, stafage så at sige - med den dybt problematiske virkning, at man skulle sige ét, mens virkeligheden var noget andet.

Retten indgår her i hvad man kunne kalde *double-talk dimensionen*. Enhver der har haft med det tidligere Østeuropa at gøre, ved hvad det drejer sig om. En hårdhændet hævde af at der ikke spioneres i den svenske skærgård, mens ubåden sidder fast på et skær. Eller som jeg oplevede det i Moskva, da den venlige guide oplyste, at man i Moskva havde verdens reneste byluft, hvilket jeg samtidig ved selvpoplevelse kunne konstatere ikke var tilfældet.

Som vesterlænding kan man undres - og forholde sig. Som indbygger går double-talk'en ind. Ikke, som George Orwell troede, med intens overvågning af det subjektive (i virkeligheden var George Orwells skrækvision "1984" en skrækvision om positivismens triumf - en udviskning af det objektive og det subjektive) men med et krav om en skærende modsætning mellem det subjektive og det objektive. En kontrast, der har

sat sig, og som er noget af baggrunden for, at de østeuropæiske, juridiske forfattere uopfordret har beskæftiget sig med det moralske dilemma.

Denne double-talk dimension har en forbindelse med, hvad man kunne kalde den *utopiske dimension* eller utopiens nødvendighed, idet de socialistiske lande med en udpræget utopisk ideologi om det kommunistiske samfund paradoksalt endte med at være det mest utopiløse samfund.

I en artikel om "The marxist concept on human rights" (Retfærd nr. 6 s. 4) påpeger den østtyske jurist Klenner det ejendommelige i, at staten Virginia (en af de 13 første stater i USA) var den første til at erklære, at "all men are by nature equally free" samtidig med at de, der vedtog dette, fortsat holdt slaver osv. Klenner bruger dette til med rette at påpege hulheden i de borgerlige rettigheder. Hvad han efter min vurdering overså, var den utopiske dimension og det utopiske indhold i erklæringen som kunne vendes *imod* dens forfattere.

På samme måde havde den realt eksisterende socialisme optaget Rosseaus smukke ideer om samfund med en fælles interesse, en fælles vilje - i modsætning til den liberalistiske model, hvor samfundet opløses i virvar af modstridende særinteresser. Men i det øjeblik, man hævder det faktiske interessesammenfald, den faktiske fælles interesse, taber ideen sin funktion af utopi og bliver undertrykkende despoti, og dette gælder endnu mere når nogle personer eller grupper udstyres med retten til at fortolke disse sammenfaldende interesser, hvad enten det er proletarietets avantgarde eller der Führer.

"Wenn die Philosophie ihr Grau in Grau malt, dann ist eine Gestalt des Lebens alt geworden, und mit Grau in Grau lässt sie sich nicht verjüngen, sondern nur erkennen; der Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug". (Hegel)¹

Den realt eksisterende socialismes ret er en sådan forsvindende figur. Først nu kan man fuldt ud forstå den. Hermed er ikke sagt, at nærværende kan nummer kan levere en fuldstændig analyse af denne ret - tværtimod kan der kun gives et kalejdoskopisk og netop derfor også rigt facetteret indtryk af retten, og kun vagt kan nye konturer aftegnes.

Under alle omstændigheder er det min opfattelse, at den "socialistiske" rets bortdøen i Østeuropa giver anledning til at konkludere for det første, at man må tage retten alvorligt og ikke blot kan afskrive den som noget instrumentelt, idet retten derved mister sin karakter og i nogen grad bliver til uret og for det andet at man stedse må have rettens utopiske dimension for øje. Begge konklusioner synes at være velegnede til ikke blot at forstå en hedengangen retsform men også til at forstå - og kritisere - den nuværende.

Med disse indledende ord er det mig herefter en fornøjelse af præsentere nummeret for læserne.

1. G.W.F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, 1. udg. 1821, her cit. fra Ullstein, 1972 p. 14.

Anders Fogelklou giver i sin instruktive artikel en oversigt over den nuværende retsteoretiske debat i Sovjetunionen. Artiklen omtaler de forskellige bud på, ændringer af "retten" og specielt "retsstaten" og belyser hvorledes der foregik et paradigmeskift - eller snarere - opløsning samtidig med det politiske skifte. Det er dog Fogelklous opfattelse, at der ikke er fremkommet egentlige nye teorier eller bud på nye paradigmer.

Med en drilsk henvisning til at der i det ungarnske samfund er vareknaphed beretter *Andras Sajo* i sin artikel, om hvordan der også er en ansvarsknaphed og at dette er et alvorligt problem. Med udgangspunkt i "disciplin" og "ansvar" analyserer Sajo situationen i Ungarn, idet han sammenligner med de disciplin- og ansvarsproblemer, der er i ethvert moderne samfund, men hvor de østeuropæiske har sine særlige problemer. Han antyder, at det hidtidige socialistiske system i den grad manglede evnen til disciplinering, så at dets undergang nærmest fremstår som en selvfølgelighed. Han påpeger dog, at ansvarsknapheden vil fortsætte langt ud i fremtiden, så at også denne knaphed ikke er et overstået kapitel med indførelse af markedsøkonomi i Ungarn.

Hans Liljeson omtaler i sin artikel "Perestrojka och de mennskliga rettigheterna" den historiske baggrund for den særprægede sovjetiske udlægning af menneskerettighederne. Den socialistiske revolution fremstår her ikke som en total omvæltning men snarere en fortsættelse - og forværring - af de hidtidige tendenser. Liljeson analyserer muligheden for en perestrojka inden for menneskerettighederne.

I sin artikel "Tjekkosllovakiet mellem klasseret og retssamfund" analyserer *Peter Bugge* de problemer, der er for Tjekkosllovakiet i den nuværende omstillingsfase. Han analyserer den tidligere rets særlige karakter som klasseret og påpeger problemerne med at genindføre et system, der både er legalt og legitimt.

På samme måde analyserer *Karin Hilmer Pedersen* mere konkret virksomhedslovgivningens muligheder i Sovjetunionen. Hun analyserer baggrunden for lovene og de erfaringer, man hidtil har med disse. Endvidere omtales vanskeligheden med at anvende love som styringsmiddel, en vanskelighed, der synes udbredt i Sovjetunionen.

Andrzej Czynczyk tager ligesom andre forfattere fat i de moralske problemer i den reelt eksisterende socialisme. Han knytter den manglende moral sammen med det (da) eksisterende system og knytter omvendt moralen sammen med den uformelle økonomi og med ejendomsretten. Steven Sampson afviser i sin kommentar hertil, at moralen entydigt kan knyttes enten til en "fælles" statlig sektor eller til den private ejendomsret.

Endelig giver *Edeltraut Felfe* en indgående beskrivelse af DDR-rettens forvandling og endeligt. Udover at være meget detaljeret oplysende om DDR-rettens sidste leveår kommer Felfe med betragtninger over de tabte muligheder for et reelt demokrati, og med vurderinger af, hvorfor DDR-retten ikke kunne fungere. Temanummeret er redigeret af den århusianske redaktion og for indledningen står Sten Schaumburg-Müller.